Student ADVISOR®
A different way of learning ...

संस्कृत

व्याकरण व पाठ्यपुस्तक

उत्तर पुस्तिका

कक्षा

7

संस्कृत–7

1 चत्वारि धामानि

1. एकपदेन उत्तरत्

(क) पश्चिम दिशि **(ख)** सुरेश्वराचार्य
(ग) उत्तराखण्ड राज्ये **(घ)** गुजरात राज्ये
(ङ) शङ्कराचार्यः

2. एकवाक्येन उत्तरत्

2. **(क)** (i) शृङ्गेरिमठम् (ii) शारदामठम् (iii) गोवर्धन मठम् (iv) ज्योतिर्मठम्
(ख) धर्म एव भारतस्य एकतायाः मूलाधारः।
(ग) धर्मरक्षणार्थं वेदान्ततत्वानां प्रचारार्थम् मठानि स्थापितानि।
(घ) सुरेश्वराचार्यः, हस्तामलकः, त्रोटकाचार्यः पद्मपादः च।
(ङ) धर्मरक्षणेन एव भारतं संरक्षितं भवति।

3.

अ	ब
दक्षिणदिशि	शृंङ्गेरिमठम्
पश्चिम दिशि	शारदामठम्
बदरीनाथे	ज्योतिर्मठम्
उड़ीसा राज्ये	गोवर्धन मठम्
जगतगुरुः	शङ्कराचार्यः

4. **(क)** भगवत्पादम् **(ख)** गोवर्धनमठम्
(ग) धर्मो **(घ)** पद्मपादः
(ङ) मूलाधारः

5. **(क)** अधर्मः **(ख)** अप्रसिद्धानि
(ग) विस्मरणम् **(घ)** शिष्यः
(ङ) अज्ञानम्

6. **(क)** वयम् **(ख)** नामानि
(ग) शिष्याः **(घ)** धामानि
(ङ) मठानि

2 कालबोधः

1. एकपदेन उत्तरत्

(क) सप्त **(ख)** पञ्चदश
(ग) पूर्वस्याम् **(घ)** द्वादश
(ङ) वसन्तः

2. एकवाक्येन उत्तरत्

(क) माघ फाल्गुनयोः शिशिर ऋतुः भवति।
(ख) चन्द्रः पूर्णिमायां पूर्णतां प्राप्नोति।
(ग) अमावस्या कृष्णपक्षे भवति।
(घ) शुक्लपक्षः कृष्णपक्षः च द्वौ पक्षौ भवतः।

3. **(क)** श्रावण मासे —वर्षा
(ख) मार्गशीर्ष मासे — हेमन्तः
(ग) चैत्र मासे — वसन्तः
(घ) आषाढ मासे — ग्रीष्म
(ङ) कार्तिक मासे — शरद्

4. **(क)** पूर्णिमा
(ख) आषाढः
(ग) सप्त
(घ) वर्धते
(ङ) पञ्चदशः

5.

(क) मयंक	चन्द्रमा
(ख) धरा	धरित्री
(ग) वार	दिवस
(घ) रात्रि	शर्वर

6. **(क)** रात्रि दिवसयोः विभाजनं <u>कथं</u> भवति?
(ख) <u>तत्र</u> सूर्य किरणाः पतन्ति।
(ग) <u>यदा</u> अस्याः यः भागः सूर्यस्य सम्मुखे भवति।
(घ) <u>तदा</u> दिनं जायते।
(ङ) सप्ताहे <u>कति</u> दिनानि भवन्ति?

7. **(क)** ग्रीष्म, शरद, हेमन्त
(ख) रविवारः, सोमवारः, बुधवारः, गुरुवारः, शुक्रवारः
(ग) वैशाखः, ज्येष्ठः, श्रावण, भाद्रपदः, कार्तिक, मार्गशीर्षः, माघ, फाल्गुन
(घ) एकादशः, त्रयोदश, चतुर्दशः, षोडश, सप्तदश, अष्टादश, विंशति।

योग्यता विस्तार

'तिथि' शब्द के रूप

विभक्ति	एकचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
प्रथमा	तिथिः	तिथौ	तिथयः
द्वितीया	तिथिम्	तिथौ	तिथीः
तृतीया	तिथ्या	तिथिभ्याम्	तिथिभिः
चतुर्थी	तिथ्यै, तिथये	तिथिभ्याम्	तिथिभ्यः
पञ्चमी	तिथ्याः, तिथेः	तिथिभ्याम्	तिथिभ्यः
षष्ठी	तिथ्याः, तिथेः	तिथ्योः	तिथीनाम्
सप्तमी	तिथ्याम्, तिथौ	तिथ्योः	तिथिषु
संबोधन	हे तिथे!	हे तिथौ	हे तिथयः

'कला' शब्द के रूप

विभक्ति	एकचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
प्रथमा	कलाः	कले	कलाः
द्वितीया	कलाम्	कले	कलाः
तृतीया	कलाया	कलाभ्याम्	कलाभिः
चतुर्थी	कलायै	कलाभ्याम्	कलाभ्यः
पञ्चमी	कलायाः	कलाभ्याम्	कलाभ्यः
षष्ठी	कलायाः	कलयोः	कलानाम्
सप्तमी	तिथ्याम्, तिथौ	कलयोः	कलाषु
संबोधन	हे कले!	हे कले!	हे कलाः

3 बलाद् बुद्धिर्विशिष्यते

1. एकपदेन उत्तरत्

(क) दुर्मुखः **(ख)** पशूनाम्
(ग) सिंहस्य **(घ)** प्रतिबिम्बम्
(ङ) अगर्जत्

2. एकवाक्येन उत्तरत्

(क) सिंहः पराक्रमशीलः भवति।
(ख) एकदा शशकस्य वारः समायातः।
(ग) शशकः सिंहं कूपमनयत्
(घ) सिंहस्य गर्जनस्य प्रतिध्वनिः भवति।

3. **(क)** न **(ख)** आम्
(ग) आम् **(घ)** आम्
(ङ) आम्

4.

अ	ब
(क) एकः	अनेकः
(ख) निश्चितम्	अनिश्चितम्
(ग) मरणम्	जननम्
(घ) विलम्बेन	शीघ्रतया
(ङ) समीपम्	दूरम्

5.

	शब्दः	सन्धिविच्छेदः	सन्धेः नाम
(क)	सदैव	सदा+एव	वृद्धिः
(ख)	मृगेन्द्रः	मृग+इन्द्रः	गुण
(ग)	बलेनैव	बलेन+एव	वृद्धिः
(घ)	सूर्योदयः	सूर्य+उदयः	गुण
(ङ)	महौजस्वी	महा+ओजस्वी	वृद्धिः
(च)	यथोक्तम्	यथा+उक्तम्	गुण
(छ)	एकैकम्	एक+एकम्	वृद्धिः

6.

	सन्धिविच्छेदः	सन्धि शब्द	सन्धेः नाम
(क)	देव+एकत्वम्	देवैकत्वम्	वृद्धिः
(ख)	राजा+ईशः	राजेशः	गुण
(ग)	बुद्ध्या+एव	बुद्ध्यैव	वृद्धिः
(घ)	मद+उन्मत्त	मदोन्मत्तः	गुण
(ङ)	जल+ओघ	जलौघः	वृद्धिः

7. **(क)** करोति **(ख)** अगच्छत्
(ग) गच्छामि **(घ)** वसति।

4 चाणक्यवचनानि

1. एकपदेन उत्तरत्

(क) सभामध्ये **(ख)** मानः
(ग) दन्ते **(घ)** मातासदृशी
(ङ) मुखे

2. एकवाक्येन उत्तरत्

(क) उत्तमाः मानमिच्छन्ति?
(ख) सुखार्थी विद्यां न प्राप्नोति।
(ग) विद्यार्थी सुखं न प्राप्नोति।
(घ) विद्या गुप्त धनं भवति।
(ङ) क्रमशः जलबिन्दुनिपातेन घटः पूर्यते।

3. **(क)** उत्तमाः **(ख)** सुखम्
(ग) मुखे **(घ)** कुलम्
(ङ) बकः

4.

शब्द	विलोम
(क) सुखार्थी	दुःखार्थी
(ख) दुर्जनः	सज्जनः
(ग) सत्यम्	असत्यम्
(घ) गुणः	अवगुणः, दोषः
(ङ) धर्मः	अधर्मः
(च) सुपुत्रः	कुपुत्रः

5.

शब्द	समानार्थी
(क) माता	जननी
(ख) वनम्	अरण्यः
(ग) पुत्रः	सुतः
(घ) धनम्	वित्तम्

6. **पदानां विभक्ति वचनम्**

क्रम	पदानि	विभक्ति	वचनम्
(क)	माता	प्रथमा	एकवचनम्
(ख)	पिता	प्रथमा	एकवचनम्
(ग)	उत्तमाः	प्रथमा	बहुवचनम्
(घ)	विद्यानाम्	षष्ठी	बहुवचनम्
(ङ)	पुष्पितेन	तृतीया	एकवचनम्

7.

क्रम	क्रियापदानि	धातु	पुरुष	वचनम्
(क)	शोभते	शोभ्	प्रथमपुरुषः	एकवचनम्
(ख)	पूर्यन्ते	पूर्	प्रथमपुरुषः	बहुवचनम्
(ग)	सेवध्ये	सेव्	मध्यमपुरुषः	बहुवचनम्
(घ)	इच्छन्ति	इष्	प्रथमपुरुषः	बहुवचनम्
(ङ)	लभावहे	लभ्	उत्तमपुरुषः	द्विवचनम्

8. **श्लोक योजनम्**

अ	ब
(क) सुखार्थिनः कुतो विद्या	विद्यार्थिनः कुतः सुखम्
(ख) न शोभते सभामध्ये	हंसमध्ये बको यथा
(ग) वृश्चिकस्य विषं पुच्छे	दुर्जनस्य तु सर्वाङ्गे
(घ) वासितं तद्व नंसर्वम्	सुपुत्रे णकुलं यथा

9. (क) सुखार्थी चेत् विद्याम् त्यजेत्,
विद्यार्थी चेत् सुखं त्यजेत,

सुखार्थिनः विद्या कुतः, विद्यार्थिनः सुखम कुतः।

(ख) तक्षकस्य दन्ते विषं, मक्षिकायाः मुखे विषं, वृश्चिकस्य पुच्छे विषं दुर्जनस्य सर्वङ्गे विषम्।।

5 रक्षाबन्धनम्

1. एकपदेन उत्तरत्

(क) इन्दौरनगरात् **(ख)** जनाः
(ग) सुखस्य **(घ)** जनानां

2. एकवाक्येन उत्तरत्

(क) लोक गायकाः वर्षा गीतानि गायन्ति नृत्यान्ति च।
(ख) भगिनी रक्षासूत्रं बध्नाति।
(ग) कर्मवती हुमायुं रक्षासूत्रं प्रेषितवती।
(घ) उत्सवाः संस्कृति प्रकटीकुर्वन्ति।

3. **(क)** स्वयं प्रसार्य के नृत्यन्ति?
(ख) बालिकाः नवयुवतयः कया प्रसन्नाः भवन्ति?
(ग) सैनिकाः अहर्निशं किं कुर्वन्ति?
(घ) रक्षाबन्धन पर्वः कदा भवति?

4. **अ** **ब**
(क) ते संस्कृति प्रकटीकुर्वन्ति–उत्सवाः
(ख) सागरपूजामपि कुर्वन्ति जनाः–सागरतटे
(ग) जातिधर्मनिरपेक्षः अयम् उत्सवः–रक्षाबन्धनोत्सवः
(घ) तस्मै मिष्टान्नं भोजयति– भगिनी

5.

क्रम	पदानि	मूलशब्दः	विभक्ति	वचनम्
(क)	अग्रजौ	अग्रज	प्रथमा/ द्वितीया	द्विवचनम्
(ख)	पौर्णिमायाम्	पूर्णिमा	सप्तमी	एकवचनम्
(ग)	स्नेहेन	स्नेह	तृतीया	एकवचनम्
(घ)	सुखस्य	सुख	षष्ठी	एकवचनम्
(ङ)	सहायकाः	सहायक	प्रथमा	बहुवचनम्

6. **(क)** असि **(ख)** भवन्तु
(ग) भविष्यति **(घ)** गायकाः
(ङ) मयूरः

7. **(क)** श्रावणमासे– श्रावण मासे वारिदाः वर्षन्ति।
(ख) मयूराः– उद्यानेषु मयूराः नृत्यन्ति।
(ग) सैनिकाः– सैनिकाः शत्रुभ्यः देशं रक्षन्ति।
(घ) लोकगायकाः–लोकगायकाः लोकगीतानि गायन्ति।

8.

सन्धि विच्छेद	सन्धिः	सन्धि नाम
(क) गै + अकः	= गायकः	अयादि
(ख) नाम+आख्यम्	= नामाख्यम्	दीर्घ
(ग) द्वौ + अपि	= द्वावपि	अयादि
(घ) नृत्यन्ति+अपि	= नृत्यन्त्यपि	यण्

9.

पद	सन्धिः विच्छेद	सन्धि नाम
नायकः =	नै + अकः	अयादि
इत्यादि् =	इति + आदि	यण्
उभावपि =	उभौ + अपि	अयादि
राजाज्ञा =	राज + आज्ञा	दीर्घ

6 प्रयत्नो विधेयः

1. एकपदेन उत्तरत्

(क) प्रयत्नेन **(ख)** गिरीन्
(ग) विज्ञाः **(घ)** भारतीयाः
(ङ) सुयोग्याः

2. एकवाक्येन उत्तरत्

(क) प्रयत्नेन भारतीया मुक्तिं गताः।
(ख) कठोरः प्रयत्नात् मृदुत्वं प्रयाति।
(ग) अस्माभिः प्रयत्नः विधेयः।
(घ) प्रयत्नेन जनानां युद्धे जयः स्यात्।

(ङ) प्रयत्नेन भारतीया: मुक्तिं श्रिता:।

3. (क) न (ख) आम्
(ग) आम् (घ) न
(ङ) आम्

4. (क) प्रत्यत्नेन कार्येषु सिद्धिर्जनानम्।
(ख) प्रयत्नेन धीरा: तरन्ति।
(ग) प्रयत्नेन वीरा: युद्धे जय:।
(घ) प्रयत्नेन विश्वप्रिया: भारतीया:।
(ङ) कठोर: प्रयत्नात् मृदुत्वं प्रयाति।

5. (क) वीर: (ख) धीर:
(ग) अयोग्य: (घ) विश्वप्रिय:
(ङ) श्रिता: (च) गिरिम्
(छ) कार्य:

क्रम	पदानि	मूल शब्द	विभक्ति	वचनम्
(क)	युद्धे	युद्ध	सप्तमी	एकवचनम्
(ख)	जनानाम्	जन	षष्ठी	बहुवचनम्
(ग)	प्रयत्नात्	प्रयत्न	पञ्चमी	एकवचनम्
(घ)	जय	जय	प्रथमा	एकवचनम्
(ङ)	कठोर:	कठोर	प्रथमा	एकवचनम्
(च)	विज्ञा:	विज्ञ	प्रथमा	बहुवचनम्
(छ)	गिरीन्	गिरि	द्वितीया	बहुवचनम्

7.

क्रम	पदानि	विलोमपदम्
(क)	कठोर:	मृदु:
(ख)	अयोग्या:	योग्या:
(ग)	सद्बुद्धि:	दुर्बुद्धि:
(घ)	धीरा:	अधीरा:
(ङ)	विज्ञा:	अज्ञा:
(च)	गता:	अगता:

8.

क्रम	पदानि	समानार्थकपदम्
(क)	परिश्रमेण	उद्यमेन
(ख)	मूर्खा:	अबोधा:
(ग)	युद्धे	समरे
(घ)	प्रयत्न:	प्रयास:

9. अन्वय पूर्ति

(क) प्रयन्तेन धीरा: समुद्रं तरन्ति।
प्रयत्नेन वीरा: गिरीम् लङ्घयन्ति।।
प्रयत्नेन विज्ञा: विपत्युत्पतन्ति।
प्रयत्नो विधेय: प्रयत्नो विधेय:।।

(ख) प्रयत्नेन जनानां कार्येषु सिद्धि:
प्रयत्नेन जनानां सद्बुद्धि: वृद्धि:
प्रयत्नेन जनानां युद्धे जय: स्यात्
प्रयत्नो विधेय: प्रयत्नो विधेय:

योग्यताविस्तार:

छात्रा: स्वयमेव कुर्वन्तु।

7 भोपालनगरं

1. एकपदेन उत्तरत्

(क) भोजपुरे (ख) मध्यप्रदेशस्य
(ग) गुफा मन्दिरे (घ) मण्डी दीपे
(घ) गान्धिनगरे

2. एकवाक्येन उत्तरत्

(क) पुरा भोपालनगरस्य नाम भोजपाल: आसीत्।

(ख) भोपालनगरस्य जना: सरोवरे नौका विहारं कुर्वन्ति।

(ग) 'इज्तिमा' नाम धार्मिक सम्मेलनं ताजुल मस्जिदे आयोज्यते।

(घ) आञ्चलिकविज्ञानकेन्द्रं मण्डी दीपे स्थानेऽस्ति।

(ङ) भारतहैवीइलैक्ट्रिकल्स लिमिटेड इति संयंत्रं भोपालनगरेऽस्ति।

3. (क) नूतनभोपालनगरे लक्ष्मीनारायणमन्दिरम् अस्ति।

(ख) भोपालनगरस्य सरोवरे जनाः नौकाविहारं कुर्वन्ति।

(ग) प्राचीन भोपाले ताजुल मस्जिद अस्ति।

(घ) विधानसभा भवनं नूतन भोपालेऽस्ति।

(ङ) भोजपुरम् समीपे अस्ति।

4. (क) इदं नगरं केषां नगरं कथ्यते?

(ख) भीमबेटकायां कानि सन्ति?

(ग) कस्य द्वौ भागौ स्तः?

(घ) इन्दिरागान्धि मानवसङ्ग्रहालय अपि कुत्र वर्तते?

5.

अ	ब
बालः	वृद्धः
क्रेतुं	विक्रेतुम्
नगरम्	ग्रामम्
विशालतमः	लघुतमः
प्राचीनम्	नवीनम्
गच्छति	आगच्छति

6. (क) न **(ख)** आम्

(ग) आम् (घ) न

(ङ) आम् (च) न

7. (क) औद्योगिक क्षेत्रे + अपि = औद्योगिकक्षेत्रेऽपि

(ख) विष्णो + अव = विष्णोऽव

8.

क्रम	धातु	पुरुष	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
यथा	रम्	प्रथम पुरुष	रमते	रमेते	रमन्ते
(क)	वृत्	प्रथम पुरुष	वर्तते	वर्तेते	वर्तन्ते
(ख)	लभ्	प्रथम परुष	लभते	लभेते	लभन्ते
यथा	लभ्	मध्यम पुरुष	लभसे	लभेथे	लभध्वे
(ग)	रम्	मध्यम पुरुष	रमसे	रमेथे	रमध्वे
(घ)	वृत्	मध्यम पुरुष	वर्तते	वर्तेथे	वर्तध्वे
यथा	वृत्	उत्तम पुरुष	वर्ते	वर्तावहे	वर्तामहे
(ङ)	लभ्	उत्तम पुरुष	लभे	लभावहे	लभामहे
(च)	रम्	उत्तम पुरुष	रमे	रमावहे	रमामहे

योग्यता विस्तारः

क्रम	भवन	स्थान
(क)	ताजमहलम्	आगरा नगरे
(ख)	स्वर्ण मन्दिरम्	अमृतसर नगरे
(ग)	जामा मस्जिद	दिल्ली नगरे
(घ)	सूर्य मन्दिरम्	आबू नगरे
(ङ)	भोजपुरम्	भोपाल नगरे

विविधप्रश्नावलिः–1

1. एकपदेन उत्तरत्

(क) मानम् **(ख)** सभामध्ये

(ग) उत्तरस्याम् (घ) इन्दौर नगरात्

(ङ) शङ्कराचार्यः (च) सप्तदिनानि

(छ) प्रतिच्छायायाम् (ज) सुयोग्याः

2. एकवाक्येन उत्तरत्

(क) महापुरुषा: मानमिच्छन्ति
(ख) विद्यार्थी सुखं न प्राप्नोति
(ग) धर्म एव भारतस्य मूलाधार:।
(घ) आञ्चलिकविज्ञानकेन्द्रं मण्डी दीपे स्थानेऽस्ति।
(ङ) कर्मवती हुमायुं रक्षासूत्रं प्रेषितवती।
(च) शङ्कराचार्यस्य चत्वार: शिष्या: सुरेश्वाचार्य:, हस्तामलक:, त्रोटकाचार्य: पद्मपाद: च आसन्।
(छ) पूर्णिमायां चन्द्र: पूर्णतां प्राप्नोति।
(ज) अस्माभि: प्रयत्न: विधेय:

3. **(क)** विद्यार्थिन: कुत: सुखम्।
(ख) वृश्चिकस्य विषं पुच्छे।
(ग) ज्योतिर्मठं उत्तरदिशायाम् अस्ति।
(घ) भोपालस्य सरोवरे जना: नौकाविहारं कुर्वन्ति।
(ङ) सर्वे तूष्णी भवन्तु।
(च) वर्षागीतानि गायन्ति गायका:
(छ) शुक्लपक्षं पूर्णिमातिथि: भवति।

4. **(क)** गुण: — अवगुण:
(ख) धैर्यम् — अधैर्यम्
(ग) सत्यम् — असत्यम्
(घ) क्रेतुम — विक्रेतुम्
(ङ) कठोर: — मृदु:
(च) विज्ञ: — अज्ञ:

5. **(क)** माता – जननी
(ख) वनम्– अरण्यम्
(ग) मनोहरम् – आकर्षकम्
(घ) परिश्रम: – प्रयत्न:

6.

	शब्द	**संधि विच्छेद**
(क)	विद्यैव	= विद्या + एव
(ख)	परोपकार:	= पर + उपकार
(ग)	महौषधि:	= महा + औषधि:
(घ)	महेश:	= महा + ईश:
(ङ)	ज्येष्ठाषाढयो:	= ज्येष्ठ + आषाढयो:

7.

	संधि विच्छेद		**शब्द**
(क)	द्वौ	+ अपि	= द्वावपि
(ख)	विद्या	+ आलय:	= विद्यालय:
(ग)	नृत्यन्ति	+ अपि	= नृत्यन्त्यपि
(घ)	सत्	+ चित्	= सच्चित्

8. **(क)** भ्रातृ भगिन्यो: स्नेहस्य महत्वं दर्शयति — रक्षाबंधन
(ख) ते संस्कृतिं प्रकटीकुर्वन्ति — उत्सवा:
(ग) श्रावणमासे — वर्षर्तु:
(घ) ज्येष्ठमासे — ग्रीष्मर्तु:

9.

क्रम	**धातु रूप**	**धातु**	**लकार**	**पुरुष**	**वचनम्**
(क)	आसीत्	अस्	लङ्	प्रथम	एकवचनम्
(ख)	करिष्याम:	कृ	लृट्	उत्तम	बहुवचनम्
(ग)	अकुर्वन्	कृ	लङ्	प्रथम	बहुवचनम्
(घ)	भवति	भू	लट्	प्रथम	एकवचनम्
(ङ)	लभन्ते	लभ्	लट्	प्रथम	बहुवचनम्
(च)	नृत्यत:	नृत्	लट्	प्रथम	द्विवचनम्

10. **(क)** विशेष:
(ख) अत्यधिकं
(ग) रवीन्द्र:
(घ) उपर्युक्त:
(ङ) कालिदास:

11. **(क)** प्रयत्नेन धीरा: समुद्रं तरन्ति
प्रयत्नेन वीरा गिरीन् लङ्घयन्ति
प्रयत्नेन विज्ञा: वियति उड्डयन्ति
प्रयत्नो: विधेय: प्रयत्नो विधेय:।
(ख) सुखार्थी चेत् विद्यां त्यजेत्
विद्यार्थी चेत् सुखं त्यजेत्।
सुखार्थिना: विद्या कुत:
विद्यार्थिना: सुखं कुत:।

8 गुरुगोविन्दसिंहः

1. एकपदेन उत्तरत्

(क) गुरु गोविन्द सिंहः
(ख) गुरु नानकः
(ग) गुजरी
(घ) नान्देड प्रान्ते
(ङ) खालसा

2. एकवाक्येन उत्तरत्

(क) सिक्खानां पञ्चवाहयचिह्नानि सन्ति— केश बन्धनं, कङ्कनि स्थापने कङ्कण धारणं, कट्यावस्त्रधारणं खड्ग धारणम् च।
(ख) 1966 तमे वर्षे कार्तिक शुक्ल सप्तम्ये स जन्म लेभे।
(ग) भारते बहवः धर्मः विकासं प्राप्ताः।
(घ) वैदेशिका दुष्टबुद्धयः आसन्।
(ङ) आचार्येण धर्म रक्षकाणां कथा: श्राविताः।

3. **(क)** एकमेव भगवतः ज्योतिः सर्वेषु ज्वलति।
(ख) गुरुगोविन्द सिंहः धर्म जागरण कार्यं कृतवान।
(ग) वाहे गुरुजी की फतह।
(घ) खडगं गृहीत्वा युद्धं कुरु।

4.

शब्द	पुल्लिंङ्गे	स्त्रीलिङ्गे
आचार्य	हे आचार्य!	हे आचार्ये!
आर्य	हे आर्य!	हे आर्ये!
महोदय	हे महोदय!	हे महोदये!
अनुज	हे अनुज!	हे अनुजे!

5.

(क)	प्रथमः गुरुः	गुरुः नानकः
(ख)	दशमः गुरुः	गुरुगोविन्दसिंहः
(ग)	जननम्	कार्तिक शुक्ल सप्तम्यां
(घ)	गुरुगोविन्द सिंहः	वीर भक्तः
(ङ)	पितुः नाम	गुरु तेगबहादुरः

6. **(क)** गुरुनानकः सिक्खधर्मस्यप्रवर्तकः आसीत्।
(ख) गुरु गोविन्दस्य जननम् कार्तिक शुक्ल सप्तम्यां अभवत्।
(ग) माता गुजरी पिता तेगबहादुर च आस्ताम्।
(घ) गुरुः गोविन्दसिंह हिन्दुं शक्तिं सङ्घटितवान्।
(ङ) गुरु गोविन्द सिंहस्य मुक्तिः 1708 तमे वर्षे अभवत्।

9 ग्राम जीवनम्

1. एकपदेन उत्तरत्

(क) रामपुरम् **(ख)** सरलः
(ग) ग्रामः **(घ)** ग्रामोन्नतौ
(ङ) इन्दौर नगरे

2. एकवाक्येन उत्तरत्

(क) ग्रामं परितः कृषि भूमिः गोचारणभूमिः विभिन्न वृक्षाः च सन्ति।
(ख) ग्रामे धेनवः वलीवर्दाश्च बहवः पशवः सन्ति।
(ग) झिरीग्रामस्य महद्वैशिष्ट्म प्राकृतिक सौन्दर्यम् अस्ति।
(घ) हट्टे विक्रेतारः नित्योपयोगी वस्तूनि हस्तशिल्प कला वस्तूनि गोधूमचणकादि खाद्य वस्तूनिं च विक्रीणन्ति
(ङ) कृषकाः तापं शीतं वृष्टिं च सहित्वा कृषि कर्मं कुर्वन्ति।

3. **(क)** कुत्र स्थित्वा सम्यक् अध्ययनं करोमि?
(ख) मासिक मूल्याङ्कने कस्याः प्रथम स्थानं स्यात्?
(ग) कं परितः कृषि भूमिः अस्ति?
(घ) वास्तविक भारतं नाम किम् एव?
(ङ) कैः सह मिलित्वा वार्तालापं कृतवन्तः?

4. यथा— भूत्वा

(क) मिलित्वा **(ख)** दृष्ट्वा
(ग) कृत्वा **(घ)** सोढ्वा
(ङ) स्मृत्वा **(च)** श्रुत्वा
(छ) गत्वा **(ज)** पठित्वा

5. यथा— आनीय

(क) उत्थाय **(ख)** विक्रीय
(ग) स्वीकृत्य **(घ)** प्रक्षाल्य
(ङ) विचिन्त्य **(च)** विज्ञाय

(छ) विलिख्य (ज) उपकृत्य
(झ) आगम्य, आगत्य

6. (क) बालक: फलं खादित्वा दुग्धं पिबति।
(ख) कवि: संस्कृतं ज्ञात्वा काव्यं लिखति।
(ग) ऋचा गृहम् आगत्य गृहकार्यं करोति।
(घ) अर्चक: देवालयं गत्वा पूजां करोति।
(ङ) माता शाकानि आनीय पाकं करोति।
(च) जनक: प्रभाते उत्ताम योगाभ्यासं करोति।
(छ) दीपेश: हस्तं प्रक्षाल्य लेखं लिखति।
(ज) समिधा मनसि चिन्तयित्वा लेखं लिखति।
(झ) आराधना स्नानं कृत्वा पूजां करोति।
(ञ) विक्रेता वस्तूनि विक्रीय धनम् अर्जति।

7. (क) पठितुम् (ख) रोटिका
(ग) शिक्षक: (घ) मत्स्य:

10 महर्षिः पाणिनिः

1. एकपदेन उत्तरत्

(क) माहेश्वरसूत्राणि (ख) अष्ट
(ग) पाणी (घ) स्वरविज्ञानम्
(ङ) पाकिस्ताने

2. एकवाक्येन उत्तरत्

(क) पाणिनि: व्याकरण प्रवर्तक:।
(ख) पाणिनि: वररुचि: पतञ्जलि: च त्रय: मुनय: सन्ति।
(ग) पाणिने: जन्मस्थानं शालातुरग्राम:।
(घ) पाणिने: काल: ईसा पूर्व 520 त: 460 पर्यन्तम्।

3. **अ** **ब**
(क) सूत्रकार: – पाणिनि:
(ख) भाष्यकार: – पतञ्जलि:
(ग) वाक्यकार: – वररुचि:
(घ) दाक्षी – पाणिने: माता
(ङ) 4000 सूत्राणि – अष्टाध्यायाम्

4. (क) व्याकरणनियमानां रचयिता पाणिनि:।
(ख) तक्षशिलाविश्वविख्यातम् अध्ययनकेन्द्र: आसीत्।
(ग) प्रत्येकस्मिन् अध्याये चत्वार: पादा: सन्ति।
(घ) कृत्सनं व्याकरणं प्रोक्तं तस्यै पाणिनये नम:।
(ङ) ताण्डव समये महेश्वरस्य ढक्कात: एतानि सूत्राणि निस्सृतानि।

5. (क) विशिष्टज्ञानम्
(ख) पाणिनि:
(ग) माहेश्वरसूत्राणि
(घ) अष्टाध्यायी
(ङ) पाणिनि वररुचि पतञ्जल्य:

11 अमरवाणी संस्कृतभाषा

1. एकपदेन उत्तरत्

1. (क) संस्कृतम्
(ख) श्रावणीपूर्णिमायाम्
(ग) वेदा:
(घ) 1999–2000 ई.
(ङ) संस्कृतिसंस्कृतौ
(च) संस्कृतं

2. एकवाक्येन उत्तरत्

2. (क) वाल्मीकि:, विष्णुशर्मा, भारवि:, माघ, कालिदास: च।
(ख) गूढ़ रहस्यानि दैवीय तत्वानि दर्शन ग्रन्थेषु निहितानि।
(ग) सुदृढ सुबद्ध व्याकरण कारणात् सङ्गणकाय संस्कृतमुपयुक्तम्।
(घ) कर्णाटके मत्तूरग्रामे मध्यप्रदेशे झिरि ग्रामे जना: अद्यपि संस्कृतं वदन्ति।
(ङ) धर्म पुराण स्मृति ग्रन्थेषु गूढ रहस्यानि दैवीय तत्वानि च प्रतिपादितानि।

3. (क) श्रावणी पूर्णिमायां किं आयोज्यते?
(ख) पुरा संस्कृतभाषा कीदृशी आसीत्?
(ग) केन भारतं जगद्गुरु: आसीत्?
(घ) काषां जननी संस्कृतम्?
(ङ) भारते कति संस्कृत विश्वविद्यालय सन्ति?

4.

अ	ब
(क) वेदा:	चत्वार
(ख) वेदाङ्गानि	षड्
(ग) दर्शनानि	षड्
(घ) उपनिषद:	अष्टोत्तर शतम्
(ङ) पुराणानि	अष्टादश
(च) संस्कृत वर्षम्	1999-2000
(छ) आदिकवि:	वाल्मीकि:
(ज) संस्कृतग्राम:	झीरिग्राम:

5. **(क)** केषां भाषा संस्कृतभाषा?
(ख) कस्य राज्ये सर्वे जना: संस्कृतभाषायमेव वदन्ति स्म?
(ग) कस्या: भाषाया: कतिपयेषु शब्देषु संस्कृतभाषाया: प्रभाव: दृश्यते?
(घ) बाणभट्टस्य कादम्बरी अपि संस्कृतभाषायां कीदृशी कृति: अस्ति?

6. **(क)** जना: संस्कृतभाषायाम् वदन्ति।
(ख) संस्कृतभाषा देववाणी कथ्यते।
(ग) संस्कृतभाषाया: विकास: आवश्यक: अस्ति।
(घ) भारतीय भाषायाम् उद्गम: संस्कृतभाषाया: एव अभवत।

7. पुरा काले एकस्मिन् वने बहव: पशुपक्षिण: निवसन्ति स्म। एकदा वनस्य अन्त: नूतनवर्षस्य सभा आसीत्। शशक: कच्छपं शीघ्रम् आगच्छतु इति उक्त्वा सत्वरं सभां गतवान्। स्थूल गज: पुरत: आगत:। मूषक: विलात् बहि: आगत्य सभां गत:। सर्वे। पशुपक्षिण: आगत्य मञ्चस्य उपरि उपविष्टा: सभा स्थलं परित: वानरा: आसन्। सिंह: उच्चै: गर्जनं कृत्वा मञ्चस्य उपरि उपविष्टा:। सिंह: भाषणंदत्वा शुभकामना दत्तवान्। सर्वे मिष्ठान्नं खादितवन्त:। कच्छप: शनै: शनै: विलम्बेन आगतवान्। तं दृष्टवा सर्वे हसितवन्त:।

12 प्रहेलिका:

1. एकपदेन उत्तरत्

(क) मत्स्य: **(ख)** वृक्ष:
(ग) गरुड:

2. एकवाक्येन उत्तरत्

(क) मूक: मौनेन जीवति।
(ख) एकेनपादेन वृक्ष: तिष्ठति?
(ग) नारिकेल फले त्रीणि नेत्राणि भवन्ति।

3. **(क)** न तस्यादि: न तस्यान्त:।
(ख) साक्षरं न च पण्डित:।
(ग) त्रिनेत्रधारी न च शूलपाणि:।
(घ) स्वजातिजीवा: मम भोजनानि।
(ङ) मौनेन जीवामि मुनिर्न मूक:।

4.

	अ	ब
(क)	वृक्षाग्रवासी न च पक्षिराज:	त्रिनेत्रधारी न च शूलपाणि
(ख)	अपदं दूरयानञ्च	साक्षरं न च पण्डित:
(ग)	तिष्ठामि पादेन बको न पङ्गु:	दाता फलानां कृतिर्न यत्न:
(घ)	सुप्तोऽपि नेत्रं न निमीलयामि	जलस्य मध्ये निवसामि नित्यम्
(ङ)	न तस्यादि: न तस्यान्त:	मध्ये यस्तस्य तिष्ठति

5. **(क)** तस्यादि: = तस्य + आदि
(ख) तस्यान्त: = तस्य + अन्त:
(ग) वृक्षाग्रवासी = वृक्ष + अग्रवासी
(घ) ममाप्यस्ति = मम + अपि+ अस्ति
(ङ) तवाप्यस्ति = तव + अपि + अस्ति

6.

	अ	ब
(क)	पादाभ्यां	चरणाभ्याम्
(ख)	नेत्रे	नयने
(ग)	नृपति	भूपति:
(घ)	मेघ:	जलद:

7.

	अ	ब
(क)	आदि	अन्त:
(ख)	तिष्ठामि	गच्छामि
(ग)	निमीलनं	उन्मीलनं

(घ) मूकः वाचालं

8. (क) सुप्तः अपि नेत्रे न निमीलति।
जलस्य मध्ये नित्यं निवसामि।
मम भोजनं स्व जाति जीवामान्याः
मम नामधेयं वदन्तु।

(ख) वृक्षे तिष्ठानि बकः न पक्षिराजः
दाता फलानां न च कृति न यत्नः।
मौनेन जीवामि मुनि नं मूकः,
सेव्यः अस्मि कः नृपति देवः।

13 सौरमण्डलः

1. एकपदेन उत्तरत्

(क) ग्रहाः (ख) सूर्यम्
(ग) चन्द्रमा (घ) अमावस्याम्

2. एकवाक्येन उत्तरत्

(क) तारागणः ग्रहाः उपग्रहा च दृश्यन्ते।

(ख) पृथिव्या सूर्य परिक्रमणकालः 365.25 दिवसाः

(ग) सूर्य परितः बुधः गुरुः पृथिवी, मङ्गलः बृहस्पतिः शनिः वरुणः यमः इति ग्रहाः परिभ्रमन्ति।

(घ) चन्द्रस्य पृथिवीं परितः भ्रमणकालः 27.32 दिवसाः।

(ङ) सौरमण्डलमिति उच्यते यत सर्वेषां ग्रहाणाम् उपग्रहाणां च स्थितिः।

3.

	अ	ब
(क)	स्वप्रकाशयुक्ताः	ताराः
(ख)	स्वप्रकाशरहिताः	नवग्रहाः
(ग)	पृथिव्याः भ्रमणकालः	23.56 होराः
(घ)	चन्द्रस्य परिभ्रमणकालः	27.32 दिवसाः
(ङ)	पौर्णिमायां	पूर्णचन्द्रस्यदर्शनम्
(च)	अमावस्यामां	चन्द्रस्य अदर्शनम्
(छ)	उपग्रहाः	ग्रहं परिक्रमन्ति
(ज)	नवग्रहाः	सूर्यं परिक्रमन्ति

4. (क) कस्यां रात्रौ चन्द्रस्य दर्शनं भवति?
(ख) वयं प्रतिदिनं कानि पश्यामः?

5. (क) **याच्**

पुरुष	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
प्रथम	याचते	याचेते	याचन्ते
मध्यम	याचसे	याचेथे	याचध्वे
उत्तम	याचे	याचावहे	याचामहे

(ख) **सेव**

पुरुष	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
प्रथम	सेवते	सेवेते	सेवन्ते
मध्यम	सेवसे	सेवेसे	सेवध्वे
उत्तम	सेवे	सेवावहे	सेवामहे

(ग) **शुभ्**

पुरुष	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
प्रथम	शोभते	शोभेते	शोभन्ते
मध्यम	शोभसे	शोभेथे	शोभध्वे
उत्तम	शोभे	शोभावहे	शोभामहे

6. (क) सूर्यः ग्रहाणि प्रकाशयति।
(ख) सर्वे ग्रहाः सूर्यं परिक्रमन्ति।
(ग) उपग्रह ग्रहः परितः भ्रमन्ति।
(घ) पौर्णिमायां रात्रौ पूर्ण चन्द्रस्य दर्शनं भवति।
(ङ) प्रतिदिनं चन्द्रस्य आकार भेदः दृश्यते।

7. **परस्मैपद** – पठथ, गच्छामि

आत्मनेपद – मोदते, सेवामहे, शोभते

उभयपद– जानाति, याचे, करोषि

14 लोकमान्यतिलकः

1. एकपदेन उत्तरत्

(क) देशभक्तः **(ख)** लोकमान्येन
(ग) नवचेतना **(घ)** अगस्त्यमासे
(ङ) कर्मशीलस्य

2. एकवाक्येन उत्तरत्

(क) तिलकस्य जन्मस्थानं महाराष्ट्र प्रान्ते रत्नगिरि मंडले अस्ति।
(ख) तिलकस्य जनकः शिक्षकः लेखकश्चासीत्।
(ग)अहं शासकीयां सेवां न करिष्याम।
(घ) तिलकेन गीतारहस्यम् ग्रन्थः रचितः।
(ङ) स्वराजः मे जन्मसिद्धः अधिकारः।

3. **(क)** कः महान् देशभक्तः आसीत्?
(ख) तिलकः कस्याः कृते संलग्नः अभवत्?
(ग) कस्य कृते सः शिवराजोत्सवस्य गणेशोत्सवस्य च आरम्भवं कृतम्?
(घ) कस्य सहायतां प्रभु करोति?
(ङ) कः भारतभालस्य तिलकम् इव भाति?

4. **शब्दः** **समानार्थी**
(क) जनकः – पिता
(ख) निर्भयः – भयहीनः
(ग) मिथ्या – असत्यम्
(घ) परमेश्वरः – परमात्मा
(ङ) भालः – मस्तकः

5. **शब्दः** **विलोम**
(क) निर्दोष – दोषयुक्तः
(ख) स्वतन्त्रता – परतंत्रता
(ग) अस्ति – स्तः
(घ) जन्म – मरणम्
(ङ) उद्यमहीनः – उद्यमशीलः

6. **(क)** तिलक राष्ट्र सेवायाः कृते संलग्नः अभवत्।
(ख) तिलकमहोदयः अस्माकं देशस्य गौरवम्।
(ग) अगस्त मासस्य प्रथम दिनाङ्के 1920 तमे वर्षे सः दिवङ्गतः।
(घ) तिलक भारतभालस्य तिलकम् इव भाति।
(ङ) सः लोकमान्य इति उपाधिना विभूषित।

7. **(क)** शिवराजोत्सवः **(ख)** गणेशोत्सवः
(ग) तस्योपरि **(घ)** परमात्मा
(ङ) परमेश्वरः

8. **(क)** त्यागाय = त्यागस्य कृते
(ख) ग्रामाय = ग्रामस्य कृते
(ग) नगराय = नगरस्य कृते
(घ) विद्यालयाय = विद्यालयस्य कृते
(ङ) समाजाय = समाजस्य कृते

विविधप्रश्नावलिः–2

1. एकपदेन उत्तरत्

(क) गरुड़ **(ख)** ताराः
(ग) अमावस्यायाम्
(घ) औद्योगिक प्रदूषणात्
(ङ) पूर्णिमायाम् श्रावणे
(च) देशभक्त, कर्मयोगी
(छ) कर्मशीलस्य
(ज) भाद्रपद मासस्य तृतीयापर्यन्तम्
(झ) चत्वारः **(ञ)** गुरुगोविन्दसिंहः
(ट) गुजरी **(ठ)** पाणी

2. एकवाक्येन उत्तरत्

(क) तारागणः ग्रहाः च दृश्यन्ते।
(ख) सूर्य परितः बुधः, शुक्र, पृथिवी, मङ्गल, गुरुः, शनि, अरुणः वरुण, यम च।
(ग) वाल्मीकिः, कालिदास, भारविः, माघ, दण्डी च
(घ) स्वराजः मम जन्मसिद्धः अधिकारः इति सः अघोषयत्
(ङ) तिलकेन गीता रहस्यम् लिखत।
(च) सिक्खानां पञ्च बाह्य चिह्नानि सन्ति–केश बंधनं, खड्ग धारणम कङ्किका–

धारणम्, कट्य वस्त्रम् कण्ङ्कणधारणम्।

(छ) गुरुगोविन्दसिंहस्य जननं 1666 तमे ईस्वीये अभवत्।

(ज) पाणिनि:, वररुचि:, पतञ्जलि: च त्रय: मुनय:।

3. **(क)** के गृहं परित: भ्रमन्ति

(ख) कस्यां रात्रौ पूर्ण चन्द्रस्य दर्शनं भवति?

(ग) कस्य सहायतां प्रभु: करोति?

(घ) कस्यां तारागणानां अनेके समूहावर्तन्ते?

(ङ) क: महान् देशभक्त: आसीत्?

(च) भारते कति संस्कृतविश्वविद्यालया: सन्ति?

4. **(क)** वाहे गुरु की फतह

(ख) तिलक: भारतभालस्य तिलकम् इव भाति।

(ग) मीन: सुप्तेऽपि नेत्रे न निमीलयति।

(घ) चन्द्र: पृथिवीं परिक्रमति।

(ङ) गणेशोत्सव: च प्रारब्ध:।

(च) व्याकरणनियमानां रचयिता पाणिनि।

5. **(क)** स: नूनम् अद्य आगमिष्यति।

(ख) अद्य अहं तत्र अवश्यम् एव गमिष्यामि।

(ग) स: अपि तेन सह भ्रमति।

(घ) स: किं करोति इति अहं न जानामि।

(ङ) श्व: अहं विद्यालयं न गमिष्यामि।

(च) शनै:–शनै आगत: स:।

6.

(क)	तस्यादि: =	तस्य + आदि:
(ख)	निश्चय: =	नि: + चय:
(ग)	शिवराजोत्सव: =	शिवराज + उत्सव:
(घ)	परमेश्वर: =	परम + ईश्वर:
(ङ)	ममाप्यस्ति =	मम + अपि + अस्ति

7.

क्रम	लङ्	लट्
(क)	अकुर्वन्	कुर्वन्ति
(ख)	अपठन्	पठन्ति
(ग)	अखादत्	खादति
(घ)	अगच्छत्	गच्छति
(ङ)	अपिबत्	पिबति
(च)	अकथयत्	कथयति
(छ)	अवसत्	वसति
(ज)	अकरोत्	करोति
(झ)	प्राविशत्	प्रविशति

8.

क्रम	अ	ब
(क)	वन्देमातरम्	वङ्किमचन्द्र
(ख)	अपदं दूरयानं च	चट्टोपाध्याय
(ग)	राष्ट्रमुद्रायाम्	पत्रम्
(घ)	मयूर:	त्रय: सिंहा:
(ङ)	न तस्यादि: न तस्यान्त:	राष्ट्रिय: पक्षी नयनम्
(च)	राष्ट्रगानम्	'जनगणमन'

9.

क्रम	लङ्	लट्
(क)	उपरि भागे	अधोभागे
(ख)	सुखस्य	दु:खस्य
(ग)	शान्ते:	अशान्ते:
(घ)	सम्मानम्	अपमानम्
(ङ)	शुभम्	अशुभम्

10. पूर्तिं कुरुत

(क) पादेन तिष्ठामि बक: न पङ्गु: दाता
फलानां न कृति: न यत्न: जीवामि
मौनेन न मुनि: न मूक:,
सेव्य: अस्मि अहं क: नृपति न देव:।

(ख) सुप्त: अपि नेत्रे न निमीलयामि,
जलस्य मध्ये निवसामि नित्यं,
मम भोजनानि स्वजातिजीवा:,
मान्या: नामधेयम् वदन्तु।

15 मत्स्यत्रय कथा

1. एकपदेन उत्तरत्

1. **(क)** जलाशये

(ख) प्रभाते

(ग) मृत इव

(घ) जाले

(ङ) अन्यज्जलाशयम्

2. एकवाक्येन उत्तरत्

(क) अनागतविधाता, प्रत्युत्पन्नमति यद्‌भविष्य च

(ख) समयानुगुणं कार्यं करिष्यामि।

(ग) जाले प्रसार्य मत्स्यान् अगृहणन्।

(घ) अनागतविधाता अवदत् यत्—"श्वः प्रभाते ते धीवराः नूनमेव अत्र आगमिष्यन्ति, सर्वान च मत्स्यान्, जाले बद्ध्वा।"

(ङ) प्रत्युत्पन्नमति मृत इव अतिष्ठत।

3. **(क)** मत्स्याः कुत्र अवसन्?

(ख) धीवराः किम् अवलोकितवन्तः?

(ग) मृत प्रत्युत्पन्नमति धीवरः कस्यात् बहिः अकरोत्?

(घ) कस्मिंश्चिद् जलाशये कति मत्स्याः अवसन्?

(ङ) धीवराः मत्स्यान् कस्मिन् बद्ध्वा नेष्यति?

4.

क्रम	सन्धि-युक्तपदम्	पूर्वपदम्-उत्तरपद
(क)	अन्यज्जलाशय	अन्यत+जलाशय
(ख)	एतज्ज्ञात्वा	एतत् + ज्ञात्वा
(ग)	निश्चिन्त	निस् + चिन्त
(घ)	भगवच्छक्त्या	भगवत् + शक्त्या
(ङ)	तच्चोक्तम्	तत्+च +उक्तम्
(च)	निश्चयः	निस् + चयः
(छ)	सच्चरित्रः	सत् + चरित्रः
(ज)	सज्जनः	सत् + जनः
(झ)	दुश्चरित्रः	दुस् + चरित्र
(ञ)	तपश्चर्या	तपः + चर्या

5.

क्रम	लङ्	लट्
(क)	अवदन्	वदन्ति
(ख)	अगच्छन्	गच्छन्ति
(ग)	अकथयत्	कथयति
(घ)	अगच्छत्	गच्छति
(ङ)	अभवत्	भवति
(च)	अगृहणन्	गृह्णाति
(छ)	अतिष्ठन्	तिष्ठन्ति
(ज)	प्राविशत्	प्रविशति
(झ)	अपठत्	पठति
(ञ)	अपिबन्	पिबन्ति

6. **(क)** वेलाग्रामस्य जलाशये त्रयः मत्स्या अवसन्

(ख) एकदा धीवराणां वार्तालापं श्रुत्वा जीवन रक्षणाय अनागत विधाता अन्यज्जलाशयम् अगच्छत्।

(ग) द्वितीयमत्स्यः प्रत्युत्पन्नमतिः "समयानुगणं कार्यं करोमि" इति निश्चिन्तः अभवत्।

(घ) तृतीयः मत्स्यः यद्‌भविष्यः अचिन्तयत् "जलाश्यान्तरेण किं प्रयोजनम्"।

(ङ) प्रभाते धीवराः जलाशयं गत्वा जालं प्रसार्य मत्स्यान् अग्रहणन्।

(च) प्रत्युत्पन्नमतिः मृत इव अतिष्ठत्।

(छ) प्रत्युत्पन्नमतिः जले अकूर्दत् जलाशयान्तरे प्रविश्च्च।

(ज) तृतीयः मत्स्यः जाले पतितः धीवरै कर्तितः मृतश्च।

7. **(क)** श्वः अहं जयपुरं गमिष्यामि।

(ख) चेतनः एव अय निवसति।

(ग) 'लौहपुरुषं' इति नाम्ना ख्याता।

(घ) सः अत्र एव पठति।

(ङ) रामः गृहाद् बहिः गच्छति।

(च) यदि त्वम् आगमिष्यति तर्हि अहं गमिष्यामि।

(छ) सः नूनम् एव आगमिष्यति।

(ज) अहं प्रातः ब्रह्ममुहूर्ते शयनं त्यजामि।

(झ) सः अपि अत्र एव पठति।

16 प्राचीन-भारतीय-वैज्ञानिकाः

1. एकपदेन उत्तरत्

(क) पराशरः **(ख)** बोधायनः **(ग)** आर्यभटः **(घ)** सुश्रुतः **(ङ)** भास्करः

2. एकवाक्येन उत्तरत्

(क) महर्षि पराशरः वनस्पतीनां श्रेणीकरणं कृतवान्।

(ख) महर्षि अगस्त्य विद्युत कोशस्य आविष्कारम् अकरोत्।

(ग) पृथ्वी सूर्यस्य परिक्रमा करोति इति सिद्धान्तः आचार्य आर्यभटेन प्रतिपादितः।

(घ) भास्कराचार्यः गुरुत्वाकर्षणं सिद्धान्तं प्रतिपादितवान्।

(ङ) त्वचारोपणम् आदौ आचार्य सुश्रुतः कृतवान्।

3. **(क)** परमाणुवादस्य जनकः कः अस्ति?

(ख) विमान विद्यायाः वर्णनं कः अकरोत्?

(ग) भारती कृष्णतीर्थः किम् रचितवान्?

(घ) रेखागणितस्य प्रमेयं कस्मिन् सूत्रेऽस्ति?

(ङ) महर्षि पाणिनिः किं रचितवान्?

4. **(क)** सः आपणं गतवान्।

(ख) बालकाः पाठं पठितवन्तः।

(ग) अध्यापकः पत्रं लिखितवान्।

(घ) सैनिकाः मातृभूमिं रक्षितवन्तः।

(ङ) गायकः गीतं गीतवान्।

5. **(क)** आर्यभटस्य मतेन पृथ्वी सूर्यस्य परिक्रमां करोति।

(ख) सुश्रुतः शरीरस्य शल्य क्रिया करोति स्म।

(ग) वृक्षाः प्रकाश निस्सारण क्रिया द्वारा भोजनं कुर्वन्ति।

(घ) ताम्र-जतु-पारदादीनां संयोगेन विद्युत कोशः उत्पन्नः भवति।

6.

क	वृ	क्षा	यु	र्वे	द	
ख	व	रा	ह	मि	हि	रः
ग	आ	र्य	भ	टः		
घ	बो	धा	य	नः		
ङ	ब्र	ह्म	गु	प्तः		

7.

क्रम	**अ**	**ब**
(क)	ब्रह्मगुप्तः	ब्रह्मस्फुट सिद्धांतः
(ख)	पतञ्जलिः	योगसूत्रम्
(ग)	वराहमिहिरः	वृहत्संहिता
(घ)	कणादः	परमाणुवादः
(ङ)	चरकः	ज्वालापरीक्षणम्

17 राज्ञी दुर्गावती

1. एकपदेन उत्तरत्

(क) मण्डला क्षेत्रे

(ख) गोंडराज दलपतशाहेन

(ग) स्वबलिदानम्

(घ) वीरनारायणः

(ङ) जबलपुरे

2. एकवाक्येन उत्तरत्

(क) दुर्गावत्याः समाधिः जबलपुर मण्डलमार्गे स्थितः अस्ति।

(ख) प्रजासु दुर्गावत्याः पुत्रवत् स्नेहः आसीत्।

(ग) आसफखानः दुर्गावत्या उपरि आक्रमणम् अकरोत्।

3.

क्रम	**पद**	**मूल शब्द**	**विभक्ति**	**वचन**
(क)	मण्डलाक्षेत्रे	मण्डलक्षेत्र	सप्तमी	एकवचन
(ख)	दलपतशाहेन	दलपतशाह	तृतीया	एकवचन
(ग)	राजकार्येषु	राजकार्य	सप्तमी	बहुवचन
(घ)	राजधान्याम्	राजधानी	सप्तमी	एकवचन
(ङ)	रक्षायै	रक्षा	चतुर्थी	एकवचन
(च)	तस्याः	तद्	षष्ठी	एकवचन

4.

क्रम	**पद**	**धातु**	**लकार**	**पुरुष**	**वचनम्**
(क)	न्यवसत्	नि	लङ्	प्रथम	एकवचन
(ख)	अकरोत्	कृ	लङ्	प्रथम	एकवचन
(ग)	आसीत्	अस्	लङ्	प्रथम	एकवचन

(घ) अपश्यत् दृश् लङ् प्रथम एकवचन
(ङ) प्राप्नोत् प्र लङ् प्रथम एकवचन
(च) अत्यजत् त्यज् लङ् प्रथम एकवचन

5. (क) सा चन्देल राज्यपुत्री आसीत्।
(ख) प्रजा अपि तां मातेव अपश्यन्।
(ग) सा रणचण्डी भूत्वा युद्धम् अकरोत्।
(घ) तस्या: बलिदानम् अधुनापि जना: स्मरन्ति।
(ङ) सा अद्या अपि यश: शरीरेण जीवति।

6. (क) वीरनारायण: बालक: एव आसीत्।
(ख) दुर्गावती चातुर्येण शौर्येण च राज्यम् अकरोत्।
(ग) राज्ञी दुर्गावती धीरा वीरा च आसीत्।
(घ) प्रजासु तस्या: पुत्रवत् स्नेह आसीत्।
(ङ) प्रजा अपि तां माता इव अपश्यम्।

7. वस्

पुरुष	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
प्रथम	अवसत्	अवसताम्	अवसन्
मध्यम	अवस:	अवसतम्	अवसत
उत्तम	अवसम्	अवसाव	अवसाम

लिख्

पुरुष	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
प्रथम	अलिखत्	अलिखताम्	अलिखन्
मध्यम	अलिख:	अलिखतम्	अलिखत
उत्तम	अलिखम्	अलिखाव	अलिखाम

भू

पुरुष	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
प्रथम	अभवत्	अभवताम्	अभवन्
मध्यम	अभव	अभवतम्	अभवत
उत्तम	अभवम्	अभवाव	अभवाम

क्रीड्

पुरुष	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
प्रथम	अक्रीडत्	अक्रीडताम्	अक्रीडन्
मध्यम	अक्रीड:	अक्रीडतम्	अक्रीडत
उत्तम	अक्रीडम्	अक्रीडाव	अक्रीडाम

धाव्

पुरुष	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
प्रथम	अधावत्	अधावताम्	अधावन्
मध्यम	अधाव:	अधावतम्	अधावत
उत्तम	अधावम्	अधावाव	अधावाम

खाद्

पुरुष	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
प्रथम	अखादत	अखादताम्	अखादन्
मध्यम	अखाद:	अखादतम्	अखादत
उत्तम	अखादम्	अखादाव	अखादाम

गम्

पुरुष	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
प्रथम	अगच्छत्	अगच्छताम्	अगच्छन्
मध्यम	अगच्छ:	अगच्छतम्	अगच्छत
उत्तम	अगच्छम्	अगच्छाव	अगच्छाम

8. (क) सा महाराज्ञी उपाधिना विभूषिता।
(ख) महिला अगच्छत्।
(ग) वीरनारायण जात:।
(घ) आसफ खान: आक्रमणम् अकरोत्।
(ङ) बालका: अक्रीडन्।

18 सुभाषितानि

1. एकपदेन उत्तरत्

(क) षड् (ख) खलस्य (ग) रक्षणाय

2. एकवाक्येन उत्तरत्

(क) यत्र नार्यस्तु पूज्यन्ते तत्र देवता: रमन्ते।
(ख) अष्टादश पुराणानि सन्ति।
(ग) परोपकार: पुण्याय भवति।

3. (क) षड् जना: नित्यदु:खिता:।
(ख) साधो धनं दानाय भवति।
(ग) अष्टादश पुराणेषु व्यासस्य वचन द्वयम्।
(घ) पापाय परपीडनम्।
(ङ) परोपकार: पुण्याय भवति।

4. (क) राष्ट्रं मम पिता माता प्राणा: स्वामी धनं सुखम्।

बन्धुराप्तः सखा भ्राता सर्वस्यं मे स्वराष्ट्रकम्।।

(ख) अष्टादश पुराणेषु व्यासस्य वचनद्वयम्।
परोपकारः पुण्याय पापाय परपीडनम्।।

5.

क्रम	अ	ब
(क)	पुरुषः	स्त्री
(ख)	सौभाग्यम्	दुर्भाग्यम्
(ग)	विद्या	अविद्या
(घ)	पिता	माता
(ङ)	धर्मः	अधर्मः
(च)	पतिः	पत्नी
(छ)	मूर्ख	विद्वान्
(ज)	पुण्यम्	पापम्
(झ)	सन्तुष्टः	असन्तुष्टः
(ञ)	दुःखम्	सुखम्
(ट)	ज्ञानम्	अज्ञानम्
(ठ)	भ्राता	भगिनी
(ड)	सत्यम्	असत्यम्
(ढ)	पुत्रः	पुत्री
(ण)	उपकारः	अपकारः

6. **(क)** एतत् उद्यानम् अस्ति।
(ख) एते बालकाः सन्ति।
(ग) एषा बालिका
(घ) एष बालकः क्रीडति।
(ङ) एतानि सूत्राणि पणिना लिखितानि।
(च) एताः बालिकाः क्रीडन्ति।
(छ) एतौ द्वौ छात्रौ स्त।

योग्यताविस्तारः

(क) एकः गुणी पुत्रः वरं न च शतानि अपि मूर्खाः न एकः चन्द्रः तमः हरति तारागणा शतानि च न ।

(ख) यथा–यथा हि पुरुषः मनः कल्याणे कुरुते तथा तथा अत्र सर्वार्था सिद्ध्यन्ते अत्र संशय न।

19 देशहिताय

1. एकपदेन उत्तरत्

(क) सप्तभ्याम् **(ख)** मातृतुल्य
(ग) जलसेनायाः **(घ)** देशहितम्
(ङ) सुधीशः

2. एकवाक्येन उत्तरत्

(क) बालचरः इति उक्ते बालानां एका संस्था इति ज्ञायते।

(ख) राष्ट्रियछात्रसेनायाः ध्येय वाक्यं–'एकता अनुशासनं।'

(ग) सेनायाः विविधप्रकाराः सन्ति– थलसेना, जलसेना वायुसेना च।

(घ) बालचरस्य प्रथम प्रतिज्ञा–''ईश्वरं स्वदेशं च प्रति कर्तव्यं पालनम्' अस्ति।

(ङ) बालचर संस्था, राष्ट्रिय सेवा योजना च छात्रजीवने देशसेवायां मार्गौ।

3. **(क)** कः सप्तभ्यां कक्षायां पठति?
(ख) गणवेशधारिणः वयं के?
(ग) कः द्वितीयाप्रतिज्ञा?
(घ) जलसेना कथं देशसुरक्षां करोति?
(ङ) बालचर कस्मै एकं ग्रामं गच्छति?

4.

क्रम	अ	ब
(क)	शन्नोवरुणः	जलसेना
(ख)	एकता अनुशासनं च	राष्ट्रिय छात्रसेना
(ग)	नभः स्पृशं दीप्तम्	वायुसेना
(घ)	सेवा अस्माकं धर्मः	स्थलसेना

5. (i) अहम् लिखामि। (ii) अहम् गच्छामि।
(iii) अहम् करोमि। (iv) अहम् प्रेरयामि।
(v) अहं श्रृणोमि। (vi) अहं करोमि।
(vii) भवान् पठति। (viii) भवान् गच्छति।
(ix) भवान् प्रेरयति। (x) भवान् रक्षति।
(xi) वयं अनुपालयामः।
(xii) वयं कुर्मः। (xiii) वयं विचरामः।
(xiv) वयं गच्छामः। (xv) वयं भवामः।

6. **प्रथम पुरुष**

धातु	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
लिख्	लिखति	लिखतः	लिखन्ति
	लिखत्	लिखताम्	लिखन्तु
दृश्	पश्यति	पश्यतः	पश्यन्ति
	पश्यतु	पश्यताम्	पश्यन्तु
वद्	वदति	वदतः	वदन्ति
	वद	वदताम्	वदन्तु
क्रीड्	क्रीडति	क्रीडतः	क्रीडन्ति
	क्रीड	क्रीडतम्	क्रीडन्तु
उपविश	उपविशति	उपविशतः	उपविशन्ति
	उपविशत	उपविशताम्	उपविशन्तु

उत्तम पुरुष

धातु	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
लिख्	लिखामि	लिखावः	लिखामः
	लिखानि	लिखाव	लिखाम
दृश्	पश्यामि	पश्यावः	पश्यामः
	पश्यानि	पश्याव	पश्याम
वद्	वदामि	वदावः	वदामः
	वदानि	वदाव	वदाम
क्रीड्	क्रीडामि	क्रीडावः	क्रीडामः
	क्रीडानि	क्रीडाव	क्रीडाम
उपविश्	उपविशामि	उपविशावः	उपविशाम
	उपविशानि	उपविशाव	उपविशाम

मध्यम पुरुष

धातु	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
लिख्	लिखसि	लिखथः	लिखथ
	लिख	लिखतम्	लिखत
दृश्	पश्यसि	पश्यथः	पश्यथ
	पश्य	पश्यतम्	पश्यत
वद्	वदसि	वदथः	वदथ
	वद	वदतम्	वदत
क्रीड्	क्रीडसि	क्रीडथः	क्रीडथ
	क्रीड	क्रीडतम्	क्रीडत
उपविशः	उपविशसि	उपविशथः	उपविशथ
	उपविश	उपविशतम्	उपविशत

7.

क्रम	अ	ब
(क)	कस्यां	कक्षायाम्
(ख)	एकं	ग्रामम्
(ग)	एका	सेना
(घ)	गणवेशधारिणः	बालचराः
(ङ)	काः प्रतिज्ञा	ताः प्रतिज्ञा
(च)	देशः	मातृतुल्यः
(छ)	एताभ्याः	मार्गाभ्याम्
(ज)	एषा	सेवा संस्था

20 योगः स्वास्थ्यस्य साधनम्

1. एकपदेन उत्तरत्

(क) पतञ्जलिः **(ख)** योगेन
(ग) प्राणायामेन **(घ)** प्रातःकालः
(ङ) मनः शान्त्यर्थम्

2. एकवाक्येन उत्तरत्

(क) शरीरम् आद्यं खलु धर्म साधनम्।
(ख) योगेन शरीरं चित्तम् अपि स्वस्थं भवति।
(ग) स्वस्थे शरीरे अध्ययनं सुकरम्।
(घ) यदा औषधेन रोगः न उन्मूलयति तदा योगोपचारः कर्तव्य।
(ङ) सुलभा— पतञ्जलेः मूर्तिमपश्यत्।

3. **(क)** सम्यक् अन्नपचनं नास्ति
(ख) सदैव क्षुधाभावः अस्ति।
(ग) सुलभा योगं करिष्यति।
(घ) शारदा योगं कारयिष्यति।
(ङ) पतञ्जलिः शरीर स्वास्थ्यार्थं पुस्तकानि अरचयत्।
(च) पतञ्जलिः वाणीशुद्ध्यर्थं ग्रन्था अरचयत्।

4. **(क)** लङ्लकार (भूतकालिक)- आसीः, अपश्यत्, अकरोत्।

(ख) लट् (वर्तमाने)- भवति, सम्भवति, इच्छामि, उन्मूलयन्ति।

(ग) लृट् (भविष्यत्)- करिष्यति, ज्ञास्यामि, आगमिष्यामि।

5. **(क)** तेन पत्रं लिखितम्।
(ख) सुलभा रोगेन पीडिता।
(ग) बालकः गृहम् आगतः।
(घ) शारदया आसनं प्रयुक्तम्।

6. **(क)** योगाभ्यासेन कस्मिन् कौशलं जायते?
(ख) आसनानि कान् उन्मूलयन्ति?
(ग) का शारदाम् अमिलत्?
(घ) सर्वं कस्य निर्देशने करणीयम्?

7.

क्रम	अ	ब
(क)	कर्ता	कर्तृत्वम्
(ख)	चिन्तकः	चिन्ता
(ग)	सेवकः	सेवा
(घ)	शान्तः	शान्तिः
(ङ)	स्वस्थः	स्वास्थ्यम्
(च)	कठिनम्	काठिन्यम्

8. **प्रथम पुरुष**

क्रम	रूपम्	लकारः	पुरुषः	वचनम्
यथा	आसीत्	लङ्	प्रथम	एकवचनम्
(क)	आसीः	लङ्	मध्यम	एकवचनम्
(ख)	आसम्	लङ्	उत्तम	एकवचनम्
(ग)	अस्ति	लट्	प्रथम	एकवचनम्
(घ)	सन्ति	लट्	प्रथम	बहुवचनम्

21 सूक्तयः

1. **एकपदेन उत्तरत्**

(क) आचारः **(ख)** विनाशकाले
(ग) प्रदीप्तेगृहे **(घ)** उद्यमेन **(ङ)** अति

2. **एकवाक्येन उत्तरत्**

(क) आत्मनः प्रतिकूलानि परेषां न समाचरेत।
(ख) संसर्गजा दोष गुणाः भवन्ति।
(ग) वाग्भूषणं सर्वोत्तम भूषणम्।

3. **(क)** उदारचरितानां तु वसुधैव कुटुम्बकम्
(ख) हितं मनोहारी च दुर्लभं वचः।
(ग) आत्मन प्रतिकूलानि परेषां न समाचरेत।
(घ) न कूपखननं युक्तं प्रदीप्ते बह्निना गृहे।
(ङ) विनाशकाले विपरीत बुद्धिः

4.

	(अ)	(ब)
(क)	संसर्गजाः	दोषगुणाः भवन्ति।
(ख)	उदारचरितानां तु	वसुधैव कुटुम्बकम्।
(ग)	विनाशकाले	विपरीत बुद्धिः।
(घ)	आत्मनः	परेषां न समाचरेत्।
(ङ)	प्रतिकूलानि अति सर्वत्र	वर्जयेत्।

5.

(क)	बह्निना	अग्निना
(ख)	युक्तं	उचितं
(ग)	उद्यमेन	मनोरथेन
(घ)	वसुधा	पृथ्वी

6.

(क)	अनुदार चरितानाम्	उदार चरितानाम्
(ख)	अनुकूलानि	प्रतिकूलानि
(ग)	सुलभम्	दुर्लभम्
(घ)	आलस्येन	उद्यमेन
(ङ)	समृद्धिकाले	विकास काले

7. **(क)** न **(ख)** न
(ग) न **(घ)** न
(ङ) न

8. **(क)** क्षीयन्ते खलु भूषणानि सततम्।
(ख) भूषणानि सततं क्षीयन्ते।
(ग) मानवः गृहे निवसति।
(घ) बुद्धिः यस्य बलं तस्य।

9. **(क)** किं सर्वत्र वर्जयेत्?

(ख) क: परमो धर्म: ?
(ग) केन हि सिद्ध्यन्ति कार्याणि ?
(घ) केषां तु वसुधैव कटुम्बकम् ?

विविधप्रश्नावलि:–3

1. एकपदेन उत्तरत्

(क) अन्यज्जलाशयम् **(ख)** प्रभाते
(ग) पतञ्जलि: **(घ)** विद्युत कोश:
(ङ) षड्जना: **(च)** जलसेनाया:
(छ) बुन्देल क्षेत्रे **(ज)** विनाशकाले

2. एकवाक्येन उत्तरत्

(क) प्रभाते धीवरा जालं प्रसार्य मत्सयान् अगृह्णन।
(ख) मत्स्यानां नामानि अनागत विधाता प्रत्युत्पन्नमति: यद्भविषयश्च।
(ग) स्वस्थे शरीरे अध्ययनं सुकरं भवति।
(घ) बालचराणां प्रथम प्रतिज्ञा ''ईश्वरं स्वदेशं प्रति च कर्तव्य पालनम्।
(ङ) साधो: धनं दानाय भवति।
(च) प्रकाश निस्सारणेन वृक्षा: भोजनं कुर्वन्ति।
(छ) दलपतशाह: गोंडवाना राज्यस्य शासक: आसीत्।
(ज) हितं मनोहारी च दुर्लभं वच:।

3. **(क)** बालचरा: – बालचर:।
(ख) दलपतशाहस्य – दलपतशाहेन।
(ग) प्राणायामस्य – प्राणायामे।
(घ) आगमनाय – आगमनम्।
(ङ) साधौ – साधुस
(च) रसायनम् – रसायनानि

4. **(क)** परोपकार: पुण्याय अस्ति।
(ख) दुर्गावती यश: शरीरेण अद्यापि जीवति।
(ग) पतञ्जलि: आयुर्वेदं ग्रन्थ: अरचयत्।
(घ) महर्षि कणाद: परमाणुवादस्य जनक:।
(ङ) स्थल सेना स्थलात् देशरक्षणं करोति।
(च) विनाशकाले विपरीतबुद्धि:।

5. **(क)** मृतं प्रत्युत्पन्नमतिं धीवरा: कस्मात् बहि: अकुर्वन् ?
(ख) धीवरा: कान जाले बद्ध्वा नेष्यन्ति ?
(ग) रेखागणितं कस्मिन् सूत्रे अस्ति ?
(घ) पृथ्वी कं परिक्रमति ?
(ङ) दुर्गावत्या: क: आदर्श: आसीत् ?
(च) सेनाया: कति प्रकारा: ?
(छ) केन कार्याणि सिद्ध्यन्ति ?

6. **(अ)** **(ब)**
(क) संसर्गजा: – दोषगुणा: भवन्ति।
(ख) वायुसेना – नभ: स्पृशं दीप्तम्।
(ग) शरीरमाद्यं – खलु धर्मसाधनम्।
(घ) एकश्चन्द्र: – तमोहन्ति।
(ङ) पृथ्वी सूर्यस्य – परिक्रमा करोति।
(च) जबलपुरनगरे – दुर्गावती विश्व विद्यालय:।

7. **(क)** असत्यम् **(ख)** असत्यम्
(ग) असत्यम् **(घ)** सत्यम्
(ङ) सत्यम् **(च)** सत्यम्

8.

क्रम	अ	ब
(क)	ऋषि:	मुनि:
(ख)	पीडा	दु:खम्
(ग)	वैद्य:	चिकित्सक:
(घ)	उन्मूलनम्	निवारणम्
(ङ)	तम:	अन्धकार:
(च)	दुर्लभम्	कठिनम्

9. अ ब
(क) अनुकूलम् — प्रतिकूलम्
(ख) स्वदेश: — विदेश:
(ग) कष्टकारकम् — सुखकारकम्
(घ) आलस्यम् — उद्यम:
(ङ) स्वस्य — परस्य
(च) उदय: — अस्त:

10. **(क)** मत्स्या: जलाशये निवसन्ति स्म।
(ख) मोहन: भोजनं नीत्वा विद्यालयं गतवान्।
(ग) स: पुस्तकं क्रीत्वा गृहकार्यं कृतवान्।
(घ) स: लेखनीं क्रेतुं आपणं गतवान्।
(ङ) तत: गृहं आगत्य पत्रं लिखितवान्।
(च) स: आपणत: भगिन्यै दातुं उपहारं आनीतवान्।
(छ) रात्रौ शयनकक्षं प्रविश्य सुप्तवान्।

11. **(क)** विद्या ज्ञानाय भवति।

(ख) औषधि: रोगान् उन्मूलयति।
(ग) अहं सप्तम् कक्षायां पठामि।
(घ) आर्यभट: प्रकाशस्य गतिं ज्ञातवान्।
(ङ) दुर्गावती चातुर्येण राज्यम् अकरोत्।
(च) वायुसेना वायुमार्गे राष्ट्रं रक्षति।

12. (क) आगामि मासे अहं जबलपुरं गमिष्यामि।
(ख) ह्य: भोजने मिष्ठान्नं आसीत्।
(ग) त्वं योग कक्षां प्रविश।
(घ) वयं सर्वे देशसेवां कुर्म:।
(ङ) मयूरा: वने नृत्यन्ति।
(च) शरीरे द्वे नेत्रे भवत:।

13. (क) एक: गुणी पुत्र: वरं न शतानि अपि मूर्खा: च एक: चन्द्र: तम: हन्ति तारागणा अपि शतं न।
(ख) यथायथा हि पुरुष: मन: कल्याणे कुरुते। तथा तथा अस्य सर्वार्था: सिद्ध्यन्ते अत्र दोष: न।

अभ्यास प्रश्नपत्र प्रारूपम्

संस्कृतम्

कक्षा–सप्तमी

1. (अ) बहुविकल्प प्रश्नानां उत्तरं—

(क) (द) उत्तराखण्ड राज्ये
(ख) (ब) क्षुधया
(ग) (अ) पत्रम्
(घ) (स) चन्द्र:
(ङ) (स) गणेशोत्सव:

(ब) रिक्तस्थानानि पूर्ति:—

(क) मूलाधारा: (ख) तक्षशिला
(ग) शूलपाणि: (घ) खड्गं
(ङ) पूर्णिमा

2. (क) पर्वते दुर्मुख: नाम महौजस्वी सिंह: वसति स्म।
(ख) स: सदैव बहूनां पशूनां वधं करोति स्म।
(ग) सर्वे पशव: सिंहस्य समीपम् अगच्छन्।
(घ) वयं प्रतिदिनम् तव भोजनाय एकैकं पशु प्रेषयिष्याम:।

अथवा

(क) शरीरं चित्तं च योगेन स्वस्थं भवति।
(ख) धर्मस्य आद्यं साधनम् शरीरं अस्ति।
(ग) स्वस्थे शरीरे अध्ययनं सुकरं भवति।
(घ) कार्ये कौशलं जायते।

3. (क) यया बालो न पाठित: सा माता शत्रु सम् इव।
(ख) येन बालो न पाठित: स: पिता: वैरी सम् इव।
(ग) य: न पठितवान् स: सभामध्ये न शोभते।
(घ) य: न पठितवान् स: हंसमध्ये बको यथा इव न शोभते।

अथवा

(क) एको गुणी पुत्र: वरम् अस्ति।
(ख) शतानि मूर्ख पुत्रा: न वराणि।
(ग) एकश्चन्द्रस्तमो हन्ति।

(घ) तारागणा तमो न घ्नन्ति।

4. (अ) (i) यथा यथा हि पुरुषः कल्याणे कुरुते मनः।
तथा तथास्य सर्वार्थाः सिद्ध्यन्ते नात्र संशयः।।
(ii) सत्यं माता पिता ज्ञानं, धर्मो भ्राता दया सखा।
शान्तिः पत्नी क्षमा पुत्रः, षडेते मम बान्धवाः।।

(ब) जलबिन्दु निपातेन क्रमशः पूर्यते घटः।
स हेतुः सर्वविद्यानां धर्मस्य च धनस्य च।।

(स) आत्मनः प्रतिकूलानि परेषां न समाचरेत्।

5. (अ) (क) भारतीयाः (ख) जनाः (ग) गुरुः गोविन्द सिंहः
(घ) मत्स्याः (ङ) कर्मशीलस्य (च) उद्यमेन

(ब) (क) मठानि धर्मप्रचाराय स्थापितानि।
(ख) शुक्लपक्षः कृष्णपक्षश्च द्वौ पक्षौ भवतः।
(ग) भाास्कराचार्यः गुरुत्वाकर्षण सिद्धातं π (पै) इति गणित चिह्नस्य मानं त्रैराशिक-नियमादीन् प्रतिपादितवान्।
(घ) परोपकारः पुण्याय भवति।
(ङ) बालचरस्य प्रथम प्रतिज्ञा तु 'ईश्वरं स्वदेशं प्रति च कर्तव्यपालनं' अस्ति।
(च) सुलभा पतञ्जलेः मूर्तिम् अपश्यत्।

6.

(अ)	**शब्दः**	**विभक्ति**	**एकवचनम्**	**द्विवचनम्**	**बहुवचनम्**
(क)	लेखनी	पंचमी	लेखन्याः	लेखनीभ्याम्	लेखनीभ्यः
(ख)	सर्व	तृतीया	सर्वेण	सर्वाभ्याम्	सर्वेभ्यः
(ग)	मधु	चतुर्थी	मधुने	मधुभ्यामः	मधुभ्यः

(ब)	**धातु**	**लकार**	**एकवचनम्**	**द्विवचनम्**	**बहुवचनम्**
(क)	पठ् (उ.पु.)	लोट्	पठानि	पठाव	पठामः
(ख)	गम (प्र. पु.)	विधिलिङ	गच्छेत्	गच्छेताम्	गच्छेयुः
(ग)	वन्द (म. पु.)	लट्	वन्दसे	वन्देथे	वन्दध्वे

(स) (क) अधिकरण कारकः (ख) कर्ता कारकः
(ग) अपादान कारकः (घ) सम्प्रदान कारकः

7. (अ)

पदं	**धातुं**	**प्रत्ययं**
(क) विलिख्य	लिख्	ल्यप्
(ख) कृतवान	कृ	क्तवतु
(ग) लिखित्वा	लिख्	क्त्वा
(घ) क्रीडितः	क्रीड्	क्तः

(ब)

पदं	**धातुं**	**उपसर्गः**
(क) उपकरोति	कृ	उप
(ख) अनुधावति	धाव्	अनु
(ग) पराजयते	जय्	परा
(घ) उद्भवति	भव्	उत्

(स) (ख) अतः (घ) पुरतः

8. (अ)

पदः	**संधि विच्छेदः**	**संधि नामः**
(क) देवर्षि	देव+ऋषि	गुण संधि
(ख) अजन्तः	अच्+अन्तः	जश्त्व संधि
(ग) पावकः	पौ+अकः	अयादि संधि
(घ) सुबन्तः	सुप्+अन्तः	जश्त्व संधि

(ब)

पदं	**समास विग्रहं**	**समास नामः**
(क) चौरभयम्	चौरात् भयम्	अपादान तत्पुरुषः समासः
(ख) पञ्चवटी	पञ्चानां वटानां समाहारः	द्विगु समासः
(ग) उपकृष्णम्	कृष्णस्य समीपम्	अव्ययीभाव समासः

(स) (क) 14–चतुर्दशः (ख) 18–अष्टादशः (ग) 16–षोडश्

9. (अ) **खजूरीपन्थतः**

3 जनवरी 2009

पूज्यामातः! प्रणामाः

अहम् ईश्वरस्य कृपाया कुशलिनी अस्मि।

भवत्याः स्वास्थ्यम् कथम् अस्ति।

अहं अस्मिन मासे भ्रमणार्थं गमिष्यामि। आगामिमासे मम मूल्यांकनम् अस्ति। पितृचरणौ वन्दे।

भवत्याः पुत्री

शैलजा

10. (क) मम विद्यालयः

(i) मम विद्यालयः सुन्दरः अस्ति।
(ii) विद्यालयः मम ग्रामस्य समीपे अस्ति।
(iii) मम विद्यालयं परितः बहवः पादपाः सन्ति।
(iv) मम विद्यालयं श्रेष्ठ शिक्षकाः अस्ति।
(v) अहं प्रतिदिनं मित्रेण सह विद्यालयं गच्छामि।

(ख) पुस्तकम्

(i) पुस्तकानि मह्यम रोचन्ते।
(ii) रामायणम् मम् प्रियं पुस्तकम् अस्ति।
(iii) अस्य रचयिता महाकविः वाल्मीकिः अस्ति।
(iv) रामायणे रामस्य परमपावनी कथा वर्तते।
(v) एतत् महाकाव्यं संसारस्य महत् कल्याणकरम् अस्ति।

(ग) उद्यानम्

(i) मम गृह समीपे एकः उद्यानम् अस्ति।
(ii) उद्यानम् बहवः पादपाः सन्ति।
(iii) उद्यानम् दृश्यम् अति रमणीयः भवति।
(iv) अहम् मित्रेण सह प्रतिदिनं प्रातःकालः उद्यानम् गच्छामि।
(v) उद्यानम् अनेके जनाः व्यायामं कुर्वन्ति।

(घ) धेनुः

(i) धेनुः अस्माकं माता अस्ति।
(ii) धेनूनां विविधाः वर्णाः भवन्ति।
(iii) धेनुः तृणानि भक्षयति।
(iv) धेनुः जनेभ्यः मधुरं पयः प्रयच्छति।
(v) वयं धेनुः पालयति।

अथवा

(i) अस्मिन् चित्रे एकः जनाः धेनोः दुग्धम् दुहति।
(ii) कृषकः क्षेत्रे वृषभाभ्यां हलं कर्षति।
(iii) अनेके जनाः गृहाणि गच्छन्ति।
(iv) क्षेत्रे समीपं वृक्षौ दृश्यते।
(v) कृषकाः क्षेत्रम् कार्यम् कुर्वन्ति।